

QUBA ŞƏHƏR MƏSCİDLƏRİ

Nigar HƏSƏNLİ,

Azərbaycan Turizm və Menecment

Universitetinin magistrantı,

nigar.hesen97@gmail.com

AÇAR SÖZLƏR: *Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, konservasiya, Quba, tarix, məscid, bərpa.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Управления мусульман Кавказа, консервация, Губа, история, мечеть, реставрация.*

KEY WORDS: *Caucasian Muslims Office, conservation, Guba, history, mosque, restoration.*

Quba Azərbaycanın arxeoloji və memarlıq obyektləri, etnoqrafik materiallar, tarixi hadisə və şəxsiyyətlərlə bağlı olan bina, xatirə yerləri, əşyalar və s. abidələrlə zəngin bir şəhəridir. İslam abidələrindən olan məscidlər və pirlər xalqın dini əqidəsi ilə bağlı dəyərlərdir. Quba şəhərində də çox sayda məscid, İslam dini tikilisi, pir mövcuddur. Bunların bir qismi dağılmış, bir qismi isə bərpa olunaraq istifadə edilir.

Biz bu məqalədə Quba şəhərində qorunub saxlanılan və tədqiq etdiyimiz dörd məsciddən söz açacağıq. Məqalədə məscidlərin tikilmə tarixi, illər ərzində necə istifadə edildiyi, bərpa və konservasiyası ilə bağlı məlumatlar işıqlandırılmışdır. Tədqiqat apararkən kitab, qəzet-jurnal materialları ilə yanaşı, Qafqaz Müsəlmanlar İdarəsinin Azərbaycanın şimal bölgəsi üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi və qazısının verdiyi məlumatlardan da istifadə etmişik.

VIII əsrdən başlayaraq Azərbaycan ərazisində müsəlman dini tikililərinin - məscidlərin inşasına başlanılmışdır. Füsunkar təbiəti olan Quba rayonunun dini məkanlarının memarlıq abidələri arasında özünəməxsus yeri vardır. Tarix boyu müxtəlif dinlərin təəssübkeşləri Quba torpağında tolerantlıq ənənələrini formalaşdırmış, onu qoruyub saxlamışlar. İslam dini tikililərindən Quba şəhərində bugünədək 4 məscid qalmışdır. Bunlar memarlıq-məkan həlli baxımından bir-birindən fərqlənir. Belə ki, abidələrin müqayisəsi göstərir ki, eyni məqsəd daşdıqlarına baxmayaraq, onlar müstəqil memarlıq simasına malikdirlər [1].

Cümə məscidi

Dörd məsciddən ən qədimi Cümə məscididir. Məscid dəbilqəvari günbəzlə tamamlanan səkkizüzlü korpusdan ibarət olub, çox da hündür olmayan kürsülük üzərində yerləşir. Böyük ölçülərə (ümumi hündürlüyü 25 metrə çatır) malik olan Cümə məscidi ətrafdakı tikililər arasında əzəmətlə ucalır [1].

Bu məscid 1802-ci ildə Qazı Nəsrullah əfəndinin oğlu Qazı İsmayıl əfəndinin maddi yardımını ilə tikilmişdir. Rəvayətə görə, usta işini yarımçıq qoyaraq İrana qaçır. İllər sonra

qayıdıb işinə davam edəndə niyə belə etdiyini soruşanlara bünövrənin indi möhkəmləndiyini, əgər o zaman tikilsəydi, tez də sıradan çıxacağını deyir. Binaın tikilişi müəyyən fasilələrlə 10 ilə başa çatdırılmışdır [2].

Cümə məscidi təkcə Qubada deyil, ümumilikdə şimal-şərqi Azərbaycanda ən qədim dini mərkəzlərdən biri olmuşdur. Məscid və onun nəzdində olan mədrəsə 1924-cü ilədək fəaliyyət göstərmiş, sovet dövründə onun fəaliyyəti qadağan edilmişdir. 1933-cü ildə mədrəsə, minarə, sonralar digər tikililər dağıdılmışdır [2].

Məscidin tikintisində istifadə olunan zığ kərpiclər rayonun 8-10 kilometrliyində yerləşən İqrığ kəndində hazırlanıb. Tikintidə əsasən un, yumurta və əhəngdən istifadə olunub. Məscidin mehrab hissəsi (qiblə olan tərəfi) Mədinə şəhərindəki “Quba” məscidindəki kimi işlənib [3]. Hər tərəfdən görünən məscidin belə yerləşməsinə onun üzlərinin (tərəflərinin) eyni ölçüdə memarlıq-plastik həlli imkan vermişdir. Səkkiz üzün hər biri həm xaricdən, həm də daxildən çatma tağa bənzəyən düzbucaqlı taxça (oyuq) şəklində işlənmişdir. İqlim şəraiti nəzərə alınaraq, günbəz xaricdən naxışlı dəmir təbəqə ilə bəzədilmişdir [1].

Məscidin günbəzinin daxili səthi həndəsi rəsmlərin relyef ornamentləri ilə örtülmüşdür. Dünya təcrübəsinə əsasən, xəyali hündürlük yaratmaq üçün günbəzin daxili səthində dekorun perspektiv ixtisar üsulundan istifadə olunmuşdur. Belə ki, həndəsi ornamentin elementləri günbəzin zirvəsinə yaxınlaşdıqca ölçü etibarilə azalır ki, bu da onu əzəmətli göstərir.

Ötən əsrin 30-cu illərində şəhərdə olan bir çox abidə laqeydlik, mühafizəkar münasibət nəticəsində dağılmışdır. Bu vəziyyət Cümə məscidinin taleyində də özünü göstərmişdir. Belə ki, onun ərazisində olan karvansara, mədrəsə, minarə məhv edilmişdir. Bununla da, məscidin ətrafında keçmiş tarixi mühiti bərpa etmək imkanı əldən çıxmışdır [1].

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra məscid yenidən dindarların istifadəsinə verilmişdir. Qısa müddət ərzində onun ətrafına şəbəkəli hasar, həmçinin su və kanalizasiya xətləri çəkilmiş, dəstəmazxana və mədrəsənin tikintisi başa çatdırılmış, başqa abadlıq işləri görülmüşdür. Türkiyənin Dini İşlər İdarəsi məscidə minbər bağışlamış, qubalı dindarların xahişlərini nəzərə alaraq, burada hündürlüyü 50 metr olan minarə də inşa etmişdir [4].

Səkinəxanım məscidi

Şəhərin köhnə bazar yerində salınmış meydandan bir az aralı dördguşəli Səkinəxanım məscidi yerləşir. Məscidin piştağında olan kitabə ərəb və fars dillərindədir. Üzərində bu sözlər yazılmışdır: “Həqiqətən, Allaha və axirətə inananlar Allahın məscidini təmir edən kimsələrdir. Peyğəmbər (ona salam olsun) hədislərdən birində belə buyurmuşdur: “Quş qəfəsi qədər də olsa, hər kəs bir məscid tikdirsə, Allah onun üçün Cənnətdə bir qəsir tikər...”. Məscid böyük Azərbaycan yazıçısı və tarixçisi Abbasqulu ağa Bakıxanovun xatirəsini əbədiləşdirmək üçün həyat yoldaşı Səkinə xanım inşa etdirmişdir [5]. Lakin məscidin inşası Səkinə xanımın vəfatından sonra, hicri 1271-ci ilin məhərrəm ayında (miladi 1854-cü il sentyabr) yekunlaşmışdır.

Abbasqulu Mirzə Məhəmməd oğlu Bakıxanov 21 iyun 1794-cü ildə Əmircan, Bakı

xanlığında anadan olmuşdur. Azərbaycan şairi, yazıçısı, alimi, mütəfəkkiri və tərcüməçisi, Azərbaycanın ilk tarixçisi hesab olunur.

XIX əsr Azərbaycan maarifçilərindən biri olan Abbasqulu ağa Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” əsəri ilə Azərbaycan tarixşünaslıq elminin əsasını qoymuşdur. “Qüdsi” təxəllüsü ilə Azərbaycan, ərəb və fars dillərində şeirlərin müəllifidir. Qubada “Gülüstani” adlı elmi-ədəbi məclisin (1835) təşkilatçılarından biri olmuşdur.

1820-1830-cu illərdə çar Rusiyası ordusunda qulluq etdiyi zaman Gülüstani (1813) və Türkmənçay müqavilələrinin (1828) imzalanmasında tərcüməçi kimi iştirak etmişdir.

1847-ci ilin may ayının 31-də Məkkədə vəfat etmişdir [6].

Məscid bir otaqdan ibarətdir, binası bişmiş kərpicdən inşa olunmuşdur. Bina dördbucaqlı şəkildə tikilmiş və 9 pəncərəsi, 2 qapısı var. Məscidin əsas giriş qapısı şimal tərəfdəndir. Onun bayır tərəfdən qapısının üstündə ərəb əlifbası ilə yazılmış lövhə var. Məscidin günbəzi xaricdən ağ dəmirle örtülmüşdür. Günbəzin üstündə məscidin şərəfəsi yerləşir. Şərəfəyə çıxmaq üçün yer məscidin içindədir. Məscidin içəridən hündürlüyü 20 m, ümumi hündürlüyü isə 27 m-dir [4].

Döşəməsi daş plitələrlə örtülüb, tavanı dörd böyük sütun üzərində dayanıb. Minbər qoz ağacından düzəldilib və səkkizpilləlidir. Məscidin interyeri çox nəfis şəkildə işlənib. Yerdən günbəzədək məsafə 9 metrdir. Günbəzin diametri 4,5 metrdir. Dam və günbəzin üstü dəmir təbəqə ilə örtülüb. Məscidin nəzdində 1994-cü ildən fəaliyyət göstərən mədrəsə də var. Məscidin binasından sovetlər dövründə tikiş fabriki kimi istifadə edilmişdir [7].

Qafqaz Müsəlmanlar İdarəsinin Azərbaycanın şimal bölgəsi üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi və qazısı Naib Səttarovun verdiyi məlumata görə, bir müddət tikiş atelyesi kimi fəaliyyət göstərən məscid baxımsız vəziyyətə düşüb. 1988-ci ildə “Telegüzgü” verilişində məscidlərin vəziyyəti haqqında çarx nümayiş olunub. Bundan sonra müəyyən bərpa işləri görüldü, lakin 1991-ci ildə Quba Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı tərəfindən əsaslı təmirle açılışa icazə verilib. Hazırda məscidin həyət hissəsində əlavə yardımçı otaqlar tikilmişdir.

Ərdəbil məscidi

Bəzi rəvayətlərə görə, Ərdəbil məscidinin inşası Qubanın yaranması ilə bağlıdır. Firudin bəy Köçərlinin fikrincə, Nadir şah hicri tarixi ilə 1147-ci ildə (m.1734) Şabranla Dərbənd arasında bağ-bağatlı bir yerdə istirahət etmək üçün dayanır. Oranın gözəlliyi və iqliminə valeh olan şah bu yerdə şəhər salmağı əmr edir. Nəticədə Ərdəbildən gələn ustalar burada yaşayıb, ticarət və ictimai binalar tikməyə başlayırlar. Beləliklə, Qubada taxtadan ilk dini bina - Ərdəbil məscidi tikilir.

Məscidin əlimizdə olan, 1859-cu ilin avqustunda yazılmış qısa təsvirində deyilir: “Bakı darvazalarına çatmağa bir neçə sajen qalmış şiə məzhəbinə məxsus köhnə bir məscid var. Məscid nazik taxta damlı böyük dördüzlü gövdəyə malikdir. Damı kəsik piramida formalıdır. Ortasında ağacdan tikilmiş müxtəlif naxışlı zərif bir minarə ucalır”.

1894-cü ildə taxta məscidin yerində kərpicdən yeni məscid binası ucaldılmışdır. Sonralar

camaat bu yaşayış massivini “Ərdəbil məhəlləsi» adlandırmışdır. Həmin məhəllənin ərazisində tikilmiş ticarət kompleksinə karvansara, hamam və məscid daxil olmuşdur [8].

Ərdəbil məscidinin hər tərəfdən görünən yerdə tikilməsi onun fasadlarının eyni memarlıq-məkan həllinə şərait yaratmışdır. Dörd fasadın hamısında şiş uclu çatma tağla tamamlanan haşiyəli pəncərələr var. Giriş qapısı günbəzlə tamamlanır. Sadə formalı pərvaz binanın kompozisiyasını bitkinləşdirir və çadır üçün özül rolu oynayır. Cənub fasadın divarlarındakı ərəb dilində olan kitabədə məscidin yenidən qurulma tarixi 1312-ci il (1893-1894) göstərilir [8].

Namaz zalı isə düzbucaqlıdır. Şimal tərəfdən zala düzbucaqlı vestibül və xidmət otağı bitişir. Onların üstündə qadınlar üçün eyvan da tikilmişdir. Məscidin kişilər və qadınlar üçün ayrı-ayrı girişləri vardır.

Naib Səttarovun sözlərinə görə 1967-ci ildə arxiv kimi istifadəyə verilən tikili 1980-ci ilin iyun ayında elektrik xəttində baş vermiş qəza nəticəsində yanmışdır. Bu zaman məscidin bütün taxta hissələri yanmış, nəticədə binaya böyük ziyan dəymişdir. Bundan sonra sakinlər arasında məscid “yanan məscid” olaraq da adlandırılmışdır. Onun yenidən bərpası ilə demək olar ki, uzun müddət məşğul olunmamış, beləliklə, məscid get-gedə uçub məhv olmaq təhlükəsi altında qalmışdır. Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətində saxlanılan çertyojlar əsasında onun bərpa layihəsi işlənib hazırlanmışdır.

Bərpa işlərində üç üsuldən (konservasiya, hissəvi bərpa, tam bərpa) istifadə edilir. Konservasiyanın əsas məqsədi memarlıq abidəsini bizə gəlib çatmış şəkildə qoruyub saxlamaqdır. Hissəvi bərpa isə abidənin ayrı-ayrı hissələrinin bərpası məqsədini daşıyır. Konservasiya və hissəvidən fərqli olaraq, tam bərpa zamanı abidənin ilkin həcm-məkan quruluşunun tamamilə bərpa olunması nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, bu üsuldən istifadə edib abidənin ilkin şəkli bərpa edilir. Ərdəbil məscidinin bərpasının bu cür həlli məqsədəuyğundur. Çünki onun bütün memarlıq, arxeoloji ölçü sənədləri vardır. Məscidin, ilk növbədə, müəzzinin camaatı namaza səslədiyi hissəsi bərpa edilmiş, sonra isə namaz zalını üç hissəyə bölən iki cərgə taxta sütun bərpa edilmişdir [8].

Məscidin zərif və incə şəbəkəli balkonu da bərpa edilmişdir. Bu balkon məscidin qadınlar və kişilər üçün nəzərdə tutulmuş hissələrini bir-birindən ayırır və eyni zamanda interyerə xüsusi yaraşır verir [8].

Hacı Cəfər məscidi

Hacı Cəfər məscidi Quba sakini Hacı Cəfərin şəxsi vəsaiti hesabına 1905-ci ildə tikilmişdir. Lakin icma olaraq “Hacı Baba” kimi qeydiyyatdan keçib. 1948-ci ildə açıq olan yeganə məscid olmuşdur.

Ermənilər Qubada soyqırımını törədən zaman qocaları, qadınları və uşaqları bu məscidə toplayıb diri-diri yandırmaq istəyiblər. Həmin vaxt məscidin axundu olmuş Hacı Baba bunun qarşısını almışdır. Hacı Baba evində kimsəsiz erməni qızlarını öz qızları kimi böyüdü, saxlayıb və bunu ermənilərə bildirib. Deyib ki, “biz sizin qızlarınıza öz övladlarımız kimi baxırıq,

əvəzində siz bizi öldürmək istəyirsiniz”. Bundan sonra düşmənlər öz niyyətlərindən əl çəkiblər, soydaşlarımız xilas olublar.

Hacı Cəfər məscidi bir çox məscid kimi Qızıl Ordu tərəfindən ələ keçirildikdən sonra müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunmuş, 1944-cü ildən sonra isə yenidən məscid kimi fəaliyyətinə davam etmişdir.

Məscid bişmiş kərpicdən inşa olunmuşdur və dörd otaqdan ibarətdir. Əsas girişi şimal tərəfdəndir. Mehrab qapı ilə üzbəüz yerləşib. Əsas zalın ortasında tavan örtüyünü saxlamaqdan ötrü iki ədəd sütun vardır. Qadınlər üçün ayrılmış kiçik zal ikinci mərtəbədə yerləşir. Məscidin günbəzi xaricdən ağ dəmir ilə örtülmüşdür. Məsciddə mismardan istifadə edilmədən hazırlanan qədim oyma naxışlı qapı qorunub saxlanıb. 1983-cü ildə bərpa olunan məscid hazırda fəaliyyət göstərir [9].

ƏDƏBİYYAT

1. G.Mehmandarova - Məmmədbəyova. Quba və Qubalılar. s.124.
2. [https://az.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCm%C9%99_m%C9%99scidi_\(Quba\)](https://az.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCm%C9%99_m%C9%99scidi_(Quba))
3. <https://sputnik.az/life/20170428/410032640/quba-ehalisinden-misilsiz-qehremanliq.html>
4. Qubanın XIX əsr abidələri // “Azadlıq” qəzeti, 2013-cü il, 20 noyabr.
5. Nazif Qəhrəmanov // «Qobustan» jurnalı, 1984, səh. 89-92.
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Abbasqulu_a%C4%9Fa_Bak%C4%B1xanov
7. <http://shahdagpeoples.az/muellifler/419-lqar-balakishiyev.html>
8. Kamal Məmmədbəyov, Gülnarə Mehmandarova // “Elm və həyat” jurnalı, 1991, səh. 26.
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Hac%C4%B1_C%C9%99f%C9%99r_m%C9%99scidi

Нигяр Гасанлы
ГУБИНСКИЕ ГОРОДСКИЕ МЕЧЕТИ

РЕЗЮМЕ

Губа богата историческими памятниками, археологическими и архитектурными объектами, этнографическими материалами, зданиями, памятниками и объектами, связанными с историческими событиями и личностями. Мечети и святыни, являющиеся религиозными памятниками, представляют собой ценности, связанные с религиозными убеждениями людей. В Губе много мечетей, культовых сооружений и святынь, некоторые из которых были разрушены, а некоторые восстановлены.

В этой статье мы расскажем о 4 сохранившихся мечетях в Губе. Была собрана информация об истории строительства мечетей, о том, как они использовались на протяжении многих лет, реставрации и консервации. В статье наряду с книгами, газетами и журналами представлена информация, предоставленная Хаджи Найбом Саттаровым, уполномоченным представителем Управления мусульман Кавказа в северном регионе Азербайджана.

Nigar Hasanli
GUBA CITY MOSQUES

SUMMARY

Guba is rich in historical monuments, archaeological and architectural objects, ethnographic materials, buildings, monuments and objects related to historical events and personalities. Mosques and shrines, which are religious monuments, represent values associated with the religious beliefs of people. There are many mosques, religious buildings and shrines in Guba, some of which have been destroyed and some of which have been restored.

In this article, we will talk about the four preserved mosques in Guba. The article covers the history of construction of mosques, how they have been used over the years, restoration and conservation. Along with books, newspapers and magazines, we used the information provided by Haji Naib Sattarov, an authorized representative of the Caucasian Muslims Office in the northern region of Azerbaijan.